

dr hab. Sławomir Cudak

Spoleczna Akademia Nauk w Łodzi

NAUCZYCIEL WAŻNYM PODMIOTEM WSPÓŁCZESNEJ EDUKACJI SZKOLNEJ

TEACHER AS AN IMPORTANT SUBJECT IN MODERN EDUCATION

Streszczenie

Współczesna edukacja szkolna jest krytykowana za jej mierne osiągnięcia dydaktyczne i wychowawcze. Konieczna jest zmiana ról społecznych i edukacyjnych nauczyciela, szczególnie dotyczy to jego podmiotowości. Nauczyciel w procesie dydaktyczno-wychowawczym winien być inicjatorem pozytywnego współdziałania z rodzicami i innymi ośrodkami wychowania równoległego. Musi podejmować decyzje pedagogiczne w sposób twórczy, odpowiedzialny, kierując się dobrem wychowawczym i rozwojowym uczniów. Podmiotowość nauczyciela wiąże się również z wysokim autorytetem wśród rodziców, uczniów i całego społeczeństwa.

Słowa kluczowe: podmiotowość, twórczość, innowacyjność, postawa nauczyciela, role społeczne, edukacja, wychowanie, opieka, diagnoza.

Abstract

Modern school education is being criticized for its average didactical and educational achievements. A change in social and educational role of teacher is necessary and it is especially connected with subjectivity. A teacher in didactical and upbringing process should be an initiator of positive cooperation with parents and other educational institutions. He needs to make pedagogical decisions in creative and responsible way, following the upbringing and development weal of students. Subjectivity of a teacher is also connected with his authority among parents, students and whole society.

Key words: subjectivity, creativity, innovation, teacher's attitude, social roles, education, upbringing, care, diagnosis.

Wprowadzenie

Edukacja szkolna dzieci i młodzieży stanowi istotny element polityki społecznej państwa. Jest ona w pewnym sensie środkiem bądź narzędziem do realizacji przyjmowanej ideologii elit rządzących. Dlatego też w ostatnich latach uwidacznia się wzrost krytyki funkcjonowania współczesnej szkoły. Narasta również fala dyskusji w różnych zespołach społecznych, w tym przede wszystkim wśród polityków. Istnieją potrzeby zmiany struktury edukacji – wyeliminowania

wania kształcenia gimnazjalnego na korzyść dominacji szkoły powszechnej, licealnej i zawodowej. Będą zapewne następować także zmiany w programach szkolnych (dydaktycznych i wychowawczych).

Jakiegokolwiek jednak zmiany w strukturze systemu oświaty czy ideologizacji w modernizacji treści programowych nie przyniosą oczekiwanych efektów kształcenia i wychowania dzieci i młodzieży bez uwzględnienia roli nauczyciela jako istotnego podmiotu optymalizującego skuteczność wielostronnych funkcji edukacji szkolnej. Słusznie zauważa Władysław Jacher, „iż zmiany edukacji konieczne do jej przystosowania do nowych warunków nie mogą być wdrażane tylko instytucjonalnie, bo wtedy nie będą autentyczne ani głębokie, lecz powierzchowne i nierzadko koniunkturalne”¹. Dlatego też nauczyciel jest tym podmiotem w edukacji, który z jednej strony może powodować wszelkie zmiany w kształceniu i wychowywaniu dzieci, a także przyczynić się do efektywności założonych nowych funkcji szkoły. Wszelkie instrumentalizowanie nauczycieli i wychowawców oraz traktowanie ich jako osób bezwolnych do realizacji celów edukacyjnych jest pedagogicznie mało odpowiedzialne.

Krytyczne elementy funkcjonowania pedagogicznego nauczycieli i szkoły we współczesnej rzeczywistości

Analiza działalności szkoły podstawowej, gimnazjalnej i licealnej wskazuje, że nauczyciele stają się bardziej wykonawcami decyzji, programów, a nawet idei aksjologicznych i wychowawczych przekazywanych przez Ministerstwo Edukacji Narodowej. W mniejszym stopniu są aktywnymi twórcami sytuacji edukacyjnych odpowiedzialnych za realizację własnych programów dydaktycznych, wychowawczych, opiekuńczych, profilaktycznych i diagnostycznych. Tezę tę potwierdzają badania Czesława Banacha², z których wynika, że nauczyciele są stosunkowo nieźle przygotowani pod względem merytorycznym, ale jednocześnie zrutynowani, mało podatni na zmiany i nowości, oczekują odgórnych wytycznych, stosują tradycyjne metody uczenia, są sceptyczni, a nawet pesymistyczni wobec poczynań nowatorskich, często zestresowani, znerwicowani, poszukują dodatkowych dochodów finansowych.

Badania dotyczące kondycji pedagogicznej współczesnych nauczycieli przeprowadzone przez Henryka Cudaka³ potwierdzają wyrażoną tezę o bierności twórczej współczesnych nauczycieli. Jednocześnie znacznie rozszerza się rejestr obojętności i niedostatków w działalności edukacyjnej pracowników pedagogicznych we współczesnych szkołach. Należą do nich między innymi: brak wie-

¹ W. Jacher, *Socjalizacja w rodzinie* [w:] *Socjalizacja i wychowanie we współczesnej rodzinie polskiej*, red. H. Cudak, Piotrków Trybunalski 2001, s. 19.

² C. Banach, *Polska szkoła i system edukacji*, Toruń 1995.

³ H. Cudak, *Nauczyciel wobec nowych zadań oświatowych*, „Kultura i Edukacja” 1996, nr 2.

dzy dotyczącej środowiska rodzinnego uczniów, niska umiejętność diagnozowania poziomu rozwoju i potrzeb wychowanków, bierne postawy wobec kreatywności uczniów, sporadyczne stosowanie indywidualizacji w procesie wychowania, opieki i nauczania, a także poczucie niedowartościowania przez elity rządzące.

Współdziałanie szkoły i nauczycieli z rodzicami występuje w dostatecznym stopniu w nauczaniu wczesnoszkolnym, natomiast w starszych klasach szkoły podstawowej, w gimnazjach i szkołach licealnych różne formy współpracy z opiekunami dzieci zanikają.

Występuje widoczna izolacja w działaniach pedagogicznych w dwóch ważnych środowiskach wychowawczych, tj. rodziny i szkoły. Zdarzają się nawet wzajemne postawy unikające bądź krytyczny stosunek rodziców do szkoły, obwinianie jej o niską jakość pracy dydaktycznej i wychowawczej, natomiast nauczyciele negatywnie oceniają rodziców, wytykając im bierność i brak czasu dla dzieci, niewydolność opiekuńczą i wychowawczą.

Poważnym niedostatkim w pracy pedagogicznej współczesnej szkoły jest brak współdziałania nauczycieli i placówek edukacyjnych z różnymi ośrodkami wychowania równoległego. Izolacja nauczyciela od edukacji równoległej jest istotnym niedociągnięciem w pracy pedagogicznej szkoły. Nie przygotowuje ona swych uczniów na różnym poziomie kształcenia do życia i funkcjonowania we współczesnym świecie. Nie wykorzystuje możliwości oddziaływania takich elementów edukacji równoległej, jak: kino, teatr, telewizja, Internet, domy kultury, biblioteki, muzea, kluby sportowe i inne ośrodki wspomagające rozwój dzieci i młodzieży.

Szkoła i nauczyciele nie podejmują działań w zakresie kształcenia pedagogicznego rodziców i uczniów jako przyszłych potencjalnych rodziców. Stąd też brak jest współdziałania rodziców ze szkołą. W konsekwencji w środowiskach rodzinnych pojawiają się dysfunkcje wychowawcze, opiekuńcze i socjalizacyjne.

W szkole jak dotąd w dalszym ciągu znacznie dominuje proces nauczania nad oddziaływaniami wychowawczymi i opiekuńczymi. Widoczne jest zaniechanie przez wychowawców i nauczycieli oddziaływań wychowawczych, diagnostycznych, szczególnie w obszarze losów życiowych dziecka oraz jego potrzeb rozwojowych, dlatego też coraz więcej pojawia się w szkole i na ulicy agresji, przemocy, zachowań aspołecznych, a nawet patologicznych.

Mankamentem współczesnej szkoły jest dominacja realizowanych zadań dydaktycznych nad wychowawczymi i opiekuńczymi. Proces opiekuńczo-wychowawczy w wielu szkołach traktowany jest podrzędnie. Zaniedbano też pomocowe i wspierające działania pedagogiczne w stosunku do wychowanków o specjalnych potrzebach rozwojowych.

Niedostatkim w pracy edukacyjnej i wychowawczo-opiekuńczej nauczycieli jest ich izolacja społeczna i emocjonalna w kontaktach z uczniami. Zjawisko to prowadzi często do braku dialogu wychowawczego, niskiego poziomu tolerancji

dla poglądów czy uznawanych przez uczniów wartości. Konsekwencją obojętności pedagogicznej nauczycieli jest obniżenie, a nawet lekceważenie autorytetu osoby wychowawcy zarówno w opinii rodziców, jak i uczniów – wychowanków.

Podmiotowość ról nauczyciela we współczesnej edukacji szkolnej

Jednym z istotnych czynników kształtujących nowy wizerunek edukacji szkolnej dzieci i młodzieży jest nauczyciel stanowiący podmiot w procesie kształtowania, wychowania i w opiece nad dziećmi. Skuteczność i optymalizowanie realizacji założonych funkcji należących do szkoły jako placówki oświatowo-wychowawczej uzależnione są od twórczej i zaangażowanej postawy nauczycieli, zaspokajania potrzeb psychicznych, społecznych, edukacyjnych i rozwojowych uczniów, otwartości na współdziałanie w procesie dydaktyczno-wychowawczym z rodzicami i innymi ośrodkami wychowania równoległego funkcjonującymi w środowisku lokalnym i ponadlokalnym.

Podmiotowość w działalności pedagogicznej nauczyciela wyraża się w jego twórczej postawie. Zdaniem A. Fidelusa⁴ musi on pobudzać i wspierać twórczość dziecka, pomagać mu w osiągnięciu nowych wartości i uczyć się od niego wrażliwości i świeżości spojrzenia, by bronić się przed rutyną. Dlatego też nauczyciel twórczy powinien być także otwarty na różnorodne informacje – również te dziwne, niepewne, a nawet wzajemnie sprzeczne – nie odrzucać ich, lecz próbować je zrozumieć. Musi być dociekliwy, poszukujący i wrażliwy. Tylko nauczyciel, który sam jest twórczy, będzie w stanie docenić przejawy twórczych zachowań swoich uczniów, stymulować ich rozwój i uczyć krytycznego myślenia.

Na interesujące cechy osobowe nauczyciela twórczego zwraca uwagę S. Palka⁵. Wymienia on takie cechy, jak:

- autonomia i samosterowność, która przejawia się w określeniu celu swojego działania oraz sposobów ich realizacji,
- dostosowanie kierunków pracy do potrzeb społecznych, modyfikując przyczyny dydaktyczno-wychowawcze i metody działania do zmiennych wymogów zewnętrznych,
- wykorzystanie nowej wiedzy jako środka do osiągnięcia wyższych i jakościowo nowych rezultatów dydaktyczno-wychowawczych,
- innowacyjność i rozwijanie nowych wzorów w pracy pedagogicznej.

Twórczość i innowacyjność w działalności pedagogicznej współczesnych nauczycieli są niezbędne w rozwoju postępu i optymalizacji w pracy dydaktycznej, wychowawczej i opiekuńczej każdej szkoły.

⁴ A. Fidelus, *Twórczy nauczyciel we współczesnej szkole*, „Piotrkowskie Studia Pedagogiczne” 1999, nr 6.

⁵ S. Palka, *Słowo wstępne* [w:] *Hermeneutyczno-fenomenologiczna perspektywa badań w pedagogice*, red. K. Ablewicz, Kraków 1994.

Niezmiernie ważnym zadaniem pedagogicznym współczesnego nauczyciela jest wypracowywanie trójpodmiotowości we współpracy z rodziną ucznia. Przejawia się ona w pełnym współdziałaniu pedagogicznym nauczycieli, rodziców i uczniów. Współpraca tych trzech podmiotów, szacunek i porozumienie w sferze edukacyjnej, wychowawczej i opiekuńczej mogą z pewnością przynieść korzystne rezultaty szkolne.

Podmiotowość rodziców w życiu szkoły w interesujący sposób określa K. Kołodziej-Socha⁶. Jej zdaniem powinna ona polegać na wspomaganiu szkoły i nauczycieli w tworzeniu lepszych warunków do pracy dydaktycznej z dziećmi oraz doskonaleniu warsztatu pracy pedagogicznej. Rodzice winni także pomagać w doborze i organizacji zajęć pozalekcyjnych, planować wspólne zakupy niezbędne dla szkoły i uczestniczyć w pewnych decyzjach dyrekcji.

Bogusław Śliwerski⁷, dokonując analizy współpracy i podmiotowości rodziców w pracy pedagogicznej szkoły, stosuje pojęcie partycypacji (współuczestnictwa), które eksponuje aktywność rodziców i nauczycieli we wspólnych zadaniach odnoszących się do procesu kształcenia i wychowywania uczniów.

Współpraca nauczycieli z rodziną ucznia we współczesnej szkole odnosi się też do wykorzystania wielostronnych bodźców edukacyjnych tkwiących w różnych ośrodkach wychowania równoległego.

Atrakcyjność, wielowymiarowość i wszechobecność różnych bodźców edukacji równoległej wymusza na współczesnej szkole, jak słusznie stwierdza M. Gawęcka⁸, zmianę strategii dotychczasowego jej działania w obszarze założonych i realizowanych funkcji, celów, metod i form pracy nauczycieli. Przed nauczycielem stają nowe zadania związane z kształtowaniem u uczniów zmienionych postaw poznawczych, kompetencyjnych i umiejętności. Chodzi o budowanie nowego wizerunku ucznia – kreatora życia kulturalnego, społecznego i politycznego społeczności lokalnej, regionalnej i globalnej. Uczeń, bardziej niż dotąd, winien w procesie dydaktycznym i wychowawczym być podmiotem aktywnie i świadomie uczestniczącym w funkcjonowaniu wielostronnie oddziałujących ośrodków edukacji równoległej.

Nauczyciel w procesie dydaktyczno-wychowawczym musi, zdaniem E. Trempały⁹, po pierwsze – zapoznać uczniów z możliwością właściwego wykorzystywania bodźców edukacyjnych tkwiących w różnych ośrodkach wychowania równoległego, po drugie – powinien wykorzystywać całokształt wielostronnych bodźców edukacji równoległej w realizacji zadań kształcących, wychowawczych

⁶ K. Socha-Kołodziej, *Podmiotowość rodziców we współczesnej szkole* [w:] *Polska szkoła: system oświatowy w procesie przeobrażeń*, red. R. Geisler, D. Marzec, A. Rosół, Częstochowa 1998.

⁷ B. Śliwerski, *Austriacka diagnoza i projekt współpracy szkoły z rodziną*, „Wszystko dla Szkoły” 1997, nr 6.

⁸ M. Gawęcka, *Edukacja równoległa jako modyfikator przemian współczesnej szkoły*, „Piotrkowskie Studia Pedagogiczne” 1999, nr 6.

⁹ E. Trempała, *Edukacja szkolna w odniesieniu do edukacji równoległej w polskim systemie oświaty*, Bydgoszcz 1990.

i opiekuńczych i wreszcie po trzecie – musi współdziałać w procesie dydaktyczno-wychowawczym z różnymi ośrodkami wychowania równoległego.

Mając na uwadze niską kulturę pedagogiczną społeczeństwa, w tym także rodziców, oraz konieczność właściwego zaspokojenia potrzeb społecznych i emocjonalnych uczniów oraz stosowania w środowisku rodzinnym optymalnych metod i form oddziaływań rodzicielskich, szkoła i nauczyciele muszą podejmować działania pedagogiczne mające na celu kształtowanie kultury wychowawczej zarówno w stosunku do uczniów, jak i ich rodziców.

W procesie dydaktyczno-wychowawczym na różnych przedmiotach szkolnych nauczyciele w sposób świadomy i celowy winni podejmować zadania z zakresu kształcenia pedagogicznego. Dotyczą one przede wszystkim wiedzy o rozwoju dziecka w rodzinie, metodach wychowawczych, potrzebach psychicznych i społecznych, modelu funkcjonowania małżeństwa i rodzicielskiej życzliwości oraz odpowiedzialność za losy członków rodziny.

W odniesieniu do rodziców szkoła i nauczyciele mają największe możliwości oddziaływania spośród wszystkich nieszkolnych ośrodków kształcenia pedagogicznego. Wynika to z trzech istotnych uwarunkowań:

- szkoła może objąć wszystkich rodziców kształceniem pedagogicznym z terenu swojego obwodu szkolnego,
- szkoła posiada bazę lokalową i pomoce dydaktyczne, które można wykorzystać w procesie szkoleń pedagogicznych rodziców,
- szkoła posiada kompetentnych nauczycieli, pedagogów, a także psychologów, którzy za pewną odpłatnością mogą realizować zadania związane z cyklicznym kształceniem pedagogicznym rodziców.

Podmiotową rolę nauczyciela we współczesnej szkole jest obok realizacji procesu dydaktycznego podejmowanie działań wychowawczych i opiekuńczych. Wypełnianie tych działań zawsze powinno być poprzedzone diagnozą pedagogiczną środowiska szkolnego, przede wszystkim uczniowskiego. Wyniki tej diagnozy stanowią przesłankę do podjęcia racjonalnej działalności opiekuńczej i wychowawczej. Nauczyciel w podejmowanych zadaniach opiekuńczo-wychowawczych musi wystrzegać się unifikacji w stosunku do wszystkich wychowanków w szkole. Diagnoza pedagogiczna umożliwia nauczycielowi dostosowanie podejmowanych działań do potrzeb rozwojowych, wychowawczych, opiekuńczych poszczególnych uczniów lub zespołów uczniowskich.

Należy zwrócić uwagę na potrzebę zrównowżenia w pracy pedagogicznej oddziaływań dydaktycznych, wychowawczych i opiekuńczych¹⁰. Dominacja którejkolwiek z funkcji szkoły może przynieść szkodę rozwojową dla dzieci i młodzieży.

Dokonując analizy cech osobowości współczesnego nauczyciela – wychowawcy, Z. Kosyrz¹¹ zwraca uwagę na problematykę tolerancji. Podmiotowość ról

¹⁰ M. Handke, *Wychowanie na tle reformy edukacji*, Warszawa 1999.

¹¹ Z. Kosyrz, *Osobowość nauczyciela*, Warszawa 2007.

nauczyciela – wychowawcy wyraża się bowiem także w rzeczywistej, a nie pozorowanej tolerancji edukacyjnej. Dopuszcza on wówczas do głosu wielość światopoglądów, niejednorodny sposób myślenia, wyrażania uczuć, interpretowania. Pedagogiczna wizja procesu dydaktyczno-wychowawczego nauczyciela przyjmującego zasadę tolerancji opiera się na dialogu, odwołuje się do różnych wartości jako istotnych źródeł poznania, rozwoju, socjalizacji i autokreacji wychowanka. Nauczyciela charakteryzuje dystans i krytycyzm wobec treści poznawczych.

Podmiotowość nauczyciela jako wychowawcy musi ulec przewartościowaniu i znacznie wzrosnąć w szkole współczesnej. Jego wysokie kompetencje pedagogiczne i podejmowane rzeczywiste działania dydaktyczne, wychowawcze i opiekuńcze winny mieć uznanie zarówno wśród rodziców, jak i uczniów. Otwarty dialog z wychowankami i wspieranie się w trudnych sytuacjach losowych, a także optymalizowanie rozwoju intelektualnego, społecznego i emocjonalnego przynoszą nauczycielowi – wychowawcy wysoki autorytet. Autorytet nauczyciela jest ważnym elementem w pracy wychowawczej, ponieważ staje się on osobą znaczącą dla uczniów, przewodnikiem w ich życiu i edukacji. Wychowankowie przyjmują od nauczyciela o wysokim autorytecie jego sposób myślenia, poglądy na rzeczywistość społeczną, system wartości, style zachowań.

Uwagi końcowe

Pośród wielu założeń i idei współczesnej pedagogiki niezmiernie istotne jest uznanie podmiotowości ról edukacyjnych nauczyciela. Charakterystyczne cechy tej podmiotowości wyrażają się w takich postawach oraz działaniach nauczycielskich, jak:

- wolność w podejmowanych przedsięwzięciach edukacyjnych, wychowawczych i opiekuńczych,
- twórczość w podejmowanych decyzjach dotyczących metod i form dydaktycznych oraz wychowawczych,
- innowacyjność w pracy pedagogicznej z uczniami o różnym stopniu rozwoju intelektualnego,
- tolerancyjność wobec różnych poglądów, wartości, wiedzy o społeczeństwie,
- świadomość własnej tożsamości i pełnionych ról społecznych i edukacyjnych,
- rzeczywisty i wysoki autorytet zarówno wśród rodziców, jak i wychowanków,
- umiejętność rozwiązywania trudnych problemów szkolnych, rodzinnych i losowych uczniów,
- aktywność (jako członka rady pedagogicznej) w podejmowaniu decyzji edukacyjnych i szkolnych,
- umiejętność diagnozy pedagogicznej losów edukacyjnych i życiowych uczniów.

Wszelkie zmiany edukacyjne i postęp pedagogiczny w szkołach zależą nie od dyrektyw centralnych władz oświatowych (MEN) czy kuratorów oświaty zarządzających edukacją w województwach, ale od podmiotowości nauczycieli, ich twórczej aktywności, autonomii pedagogicznej niezależnej od funkcjonującej ideologii politycznej.

Podmiotowość nauczycieli – wychowawców ściśle musi być połączona z odpowiedzialnością, która warunkować będzie twórczą działalność pedagogiczną i optymalizować wielostronny rozwój uczniów, przede wszystkim w sferze intelektualnej, aksjologicznej, społecznej.

Bibliografia

- Banach C., *Polska szkoła i system edukacji*, Toruń 1995.
- Cudak H., *Nauczyciel wobec nowych zadań oświatowych*, „Kultura i Edukacja” 1996, nr 2.
- Fidelus A., *Twórczy nauczyciel we współczesnej szkole*, „Piotrkowskie Studia Pedagogiczne” 1999, nr 6.
- Gawęcka M., *Edukacja równoległa jako modyfikator przemian współczesnej szkoły*, „Piotrkowskie Studia Pedagogiczne” 1999, nr 6.
- Handke M., *Wychowanie na tle reformy edukacji*, Warszawa 1999.
- Jacher W., *Socjalizacja w rodzinie* [w:] *Socjalizacja i wychowanie we współczesnej rodzinie polskiej*, red. H. Cudak, Piotrków Trybunalski 2001.
- Kosyrz Z., *Osobowość nauczyciela*, Warszawa 2007.
- Palka S., *Słowo wstępne* [w:] *Hermeneutyczno-fenomenologiczna perspektywa badań w pedagogice*, red. K. Ablewicz, Kraków 1994.
- Socha-Kołodziej K., *Podmiotowość rodziców we współczesnej szkole* [w:] *Polska szkoła: system oświatowy w procesie przeobrażeń*, red. R. Geisler, D. Marzec, A. Rosół, Częstochowa 1998.
- Śliwerski B., *Austriacka diagnoza i projekt współpracy szkoły z rodziną*, „Wszystko dla Szkoły” 1997, nr 6.
- Trempała E., *Edukacja szkolna w odniesieniu do edukacji równoległej w polskim systemie oświaty*, Bydgoszcz 1990.